

Colofon

tekst Frans de Vries, Lammert Postma. Marten Postma, Marcel Niekus, Hans de Kruijk, Jan Timmner en Henk Kars (†)

aanvullende teksten Nico Arts en Jean Pierre de Warrimont

tekstredactie Miranda de Wit

vormgeving en fotografie ToonBeeld fotografie & vormgeving (Frans de Vries), Oosterwolde Fr.

uitgave Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum, Assen

druk Drukkerij Van Gorcum, Raalte

© 2022 Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum BV, Postbus 43, 9400 AA Assen

ISBN/EAN 9789023258926

Deze uitgave is financieel mogelijk gemaakt door:

provincie Drenthe

GEMEENTE
MIDDEN-DRENTHE

wetenschappelijk
fonds
drents
prehistorische
vereniging

STONE
STEENTIJD ONDERZOEK NEDERLAND

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Ofschoon iedere poging is ondernomen om de volgens de auteurswet rechthebbenden van het in het boek opgenomen illustratiemateriaal te traceren, is dit in een aantal gevallen niet mogelijk gebleken. In het onderhavige geval verzoekt de uitgever de rechthebbende om contact met haar op te nemen.

Inhoudsopgave

Voorwoord	Van fan naar twijfelaar en verder	4
Hoofdstuk 1	Inleiding	15
Hoofdstuk 2	Historische schets van de Vermaning-affaire	25
Hoofdstuk 3	Hoogersmilde A en B	45
Hoofdstuk 4	Zijn de Hoogersmilde-artefacten natuurlijk verweerd?	59
Hoofdstuk 5	Afwijkende sporen op de Vermaning-artefacten	107
Hoofdstuk 6	Het unieke karakter van de onderzoeksresultaten	133
Hoofdstuk 7	De unieke verweringsgeschiedenis-hypothese	141
Hoofdstuk 8	De ouder- of jonger-hypothese	171
Hoofdstuk 9	Nadere toetsing van de vervalsingshypothese	175
Hoofdstuk 10	Valse artefacten en de rol van Tjerk Vermaning	229
Hoofdstuk 11	Assien Bohmers, <i>partner in crime?</i>	253
Hoofdstuk 12	Sjoemelen met stenen - Ad Wouters (1917-2001) en zijn steentijd – Nico Arts	261
Hoofdstuk 13	Vervalsingen in Zuid-Limburg door Ad Wouters – Jean Pierre de Warrimont	297
Hoofdstuk 14	Ad Wouters, <i>partner in crime?</i>	313
Hoofdstuk 15	Eindconclusies en de grote schoonmaak	363
Bijlage 1	Het verfijnd falsificationisme – het fundament van ons onderzoek naar de Vermaning-artefacten	366
Bijlage 2	Zijn de Hoogersmilde-verschijnselen na te maken? Experimenten ter ‘veroudering’ van vuurstenen artefacten	368
De auteurs		376
Gebruikte en geraadpleegde literatuur		378

Inleiding

In deze inleiding beginnen we met het hoe en waarom van dit boek. In paragraaf 1.1 aandacht voor de vraag waarom we de omstreden V-artefacten onderzocht hebben. Vervolgens leggen we in paragraaf 1.2 uit waarom we ons onderzoek vooral op de Vermaning-vindplaats en artefacten van Hoogersmilde gericht hebben. In paragraaf 1.3 vindt u de beschrijving van de structuur van ons onderzoek en dit boek.

1.1 WAAROM DIT ONDERZOEK?

In Noord-Nederland en vooral in Drenthe valt de naam Tjerk Vermaning nog regelmatig als het over de oertijd en Neanderthalers gaat. Ook de discussie over de echtheid van zijn vondsten laait bij vlagen weer op. In 2017 en vooral in 2018 was er bijzonder veel aandacht voor de bekendste amateur-archeoloog van Nederland. In 2017 publiceerde Bennie Roeters de roman 'Tjerk' en in 2018 was in het Drents Museum een tentoonstelling over het leven van Vermaning te zien. De *Peergroup* voerde later dat jaar, in samenwerking met het Drents Museum, een theaterstuk op over deze Drentse stenenzoeker.

Verwonderlijk is dat niet want het was groot nieuws toen Tjerk Vermaning (1929-1987) in 1965 bij het Drentse Hoogersmilde twee kampementen van de Neanderthaler ontdekte.¹ Enkele losse vondsten uit deze periode, het Midden-Paleolithicum (in Noord-Nederland circa 130.000-40.000 jaar geleden), waren toen al bekend in Noord-Nederland (zie Stapert 1976b), maar nooit eerder waren ze in grote hoeveelheden bij elkaar gevonden – een heuse vondstconcentratie! Vermaning en de pers spraken van mammoetjagerskampe-

menten. En het zou gaan om de oudste bewoners van onze streken, Neanderthalers dus die hier meer dan 40.000 jaar geleden hun bivak hadden opgeslagen.

In de daaropvolgende jaren meldde Vermaning vergelijkbare grote middenpaleolithische vondstconcentraties uit de omgeving van Hijken (1968) en bij Eemster (1972) beide in Drenthe en niet ver van Hoogersmilde gelegen. Maar daar bleef het niet bij. Met enige regelmaat maakte hij gewag van andere kampementen en losse vondsten die volgens hem ook bewijzen waren voor de aanwezigheid van de Neanderthaler in onze streken.

Op deze foto van 3 februari 1977 staan van links naar rechts: Tjerk Vermaning senior, zoon Tjerk junior en echtgenote Grada voor het gerechtshof in Assen. Hier vond in dat jaar de rechtszaak tegen Tjerk Vermaning plaats. (Foto: Bert Verhoeff/Anefo, Nationaal Archief)

De vuistbijl van Wijnjeterp (Frl.). Deze eerste vondst uit de Neanderthaltijd in Noord-Nederland inspireerde Tjerk Vermaning om te zoeken naar soortgelijke vondsten. Hein van der Vliet vond het sterk verweerde werktuig in 1939. Op het werktuig zijn ondermeer de verweeringsverschijnselen windlak, ijzerinfiltratie (bruine patina), drukkegels en krassen aanwezig. In de cirkelvormige uitsnede is een vergroting geplaatst die vele putjes laat zien; deze zijn kenmerkend voor windlak. In Hoofdstuk 4 meer aandacht voor verwerking van seentijdartefacten. (Foto's: Frans de Vries)

1 cm

V-artefacten & H-verschijnselen

In dit boek zult u vaak deze verkorte schrijfwijzen tegenkomen. Deze staan voor respectievelijk **Vermaningartefacten** en **Hoogersmildeverschijnselen** (karakteristieke oppervlaktesporen op de V-artefacten; zie Hoofdstuk 5).

¹ Tjerk Vermaning gaf zijn vondsten van Hoogersmilde een eigen cultuurnaam mee: het 'Smildien', of 'Smilde-cultuur.' Ook de vondsten van ondermeer Hijken en Eemster behoorden volgens Vermaning tot deze cultuur, die uit de Neanderthaltijd zou dateren.

Hij had alleen oog voor de vuistbijl! Deze kennis-
making was het begin van zijn gepassioneerde
zoektocht naar oeroude werktuigen van de Nean-
derthaler. In die periode begint hij zijn queeste,
vooral in Drenthe, maar ook in Fryslân.

In 1960 lag Tjerk Vermaning met zijn woonschip
in de omgeving van Makkinga (Frl.), een archeo-
logisch rijk gebied. Hij vond in die tijd ondermeer
laatpaleolithische artefacten bij Donkerbroek.
Zijn interesse voor de steentijd bracht hem in
contact met verschillende (amateur-)archeologen.
Zo hielp Piet Houtsma uit Waskemeer (Frl.) hem
bij het determineren van zijn vondsten. Toen Ver-
manings woonschip van 1962 tot 1964 in de Witte
Wijk bij Smilde (Dr.) lag, bezocht hij regelmatig
het Drents Museum in Assen. Daar informeerde
conservator Diderik van der Waals hem over de
archeologie en determineerde hij de vondsten van
Tjerk. Beide heren kregen een goede band met
elkaar.

En dan breekt het jaar 1965 aan. Het is het jaar
waarin Vermaning de eerste Neanderthalervond-
sten meldde. Deze ontdekkingen baarden in 1965
groot opzien. Het begon in dat jaar met de twee
vondstconcentraties (A en B) vlakbij de tv-toren

van Hoogersmilde. Niet eerder waren in onze stre-
ken kampementen van Neanderthalers ontdekt
en Vermanings vondsten veroorzaakten dan ook
een stroom aan publiciteit. Dit werd nog versterkt
doordat Vermaning in de jaren na Hoogersmilde
nog meer mammoetjagersbivakken op het spoor
kwam, ondermeer bij Hijken en Eemster.

Het zijn trouwens niet alleen Neanderthaler-kam-
pementen die Vermaning ontdekte. In maart 1965
– dus vlak na Hoogersmilde – vond hij neolithi-
sche artefacten bij het Friese Ravenswoud. Het
is een opvallende collectie met enkele zeer gro-
te pijlpunten die hun weerga niet kennen. Tjerk
nam de Friese provinciaal archeoloog Elzinga nog
datzelfde jaar mee naar de vindplaats. Ongeveer
drie jaar later kocht het Fries Museum deze Ra-
venswoud-artefacten van Vermaning. Ook deze
artefacten zijn onderdeel van ons onderzoek (zie
Hoofdstukken 9 en 14).

Op 6 juli 1966 ontving Tjerk Ver-
maning vanwege zijn verdiensten
voor de archeologie de Culturele
Prijis van de Provincie Drenthe. Ook
kreeg hij een jaarlijkse subsidie
van 12.000 gulden, bekostigd door

De kranten stonden in
1965 bol van de spectaculaire
Neanderthalervondsten die Tjerk
Vermaning in Hoogersmilde
ontdekte. (Bron links: Nieuwsblad
van het Noorden, bron rechts: Friese
Koerier).



de Provincie Drenthe in samenwerking met
het BAI, zodat hij tijd kon steken in het
zoeken naar steentijdartefacten. In
1967 verschenen de eerste meldin-
gen in de pers over een nieuwe
vindplaats van Neanderthaler-ar-
tefacten in Drenthe. Het ging om
de vindplaats Hijken aan de Vor-
relveenseweg.

In 1968 meldde Vermaning een
vindplaats bij Norgervaart, niet ver van
het Esmeer (Dr.). Het betrof nu geen Nean-
derthalervondsten maar jongere artefacten die
uit het Laat-Paleolithicum zouden stammen. De
Indiër Paddyaya publiceerde in 1973 over deze
collectie. Net als die van Ravenswoud komen ook
de Norgervaart-artefacten later in dit boek aan
bod (Hoofdstukken 9 en 14).

Vermaning kreeg in 1970 een schedeldak aange-
boden dat enkele arbeiders in Smilde (Dr.) had-
den gevonden. Vermaning was ervan overtuigd
dat het een Neanderthalerschedel is. Waterbolk
schrijft daarover (2003):

“Wij kunnen hem niet overtuigen dat dit gezien de
vindplaats volstrekt onmogelijk is.”

Dat het inderdaad geen Neanderthaler is bleek na
een eerste koolstofdatering (¹⁴C) in 1991 en een
tweede in 2018. (Van der Sanden 2018). Het sche-
deldak bleek niet ouder dan de 17^e eeuw na Chr.

Vermaning gaf herhaaldelijk aan dat hij meer en
meer teleurgesteld raakte in de archeologische
vakwereld. Hij vond dat hij te weinig eer kreeg
voor zijn werk. Wetenschappelijke status, dat is
wat hij ambieerde, een eredoctoraat bijvoorbeeld
net als de beroemde Duitse amateur-archeoloog
Alfred Rust (1900-1983). Hier moet wel bij gezegd
worden dat Alfred Rust zijn tijd ver vooruit was en
bijzonder goed gedocumenteerde opgravingen
uitvoerde en gedegen publicaties over zijn onder-
zoek schreef. Hoe je het ook wendt of keert, dat
kunnen we niet van Vermaning zeggen.



De penning die
Tjerk Vermaning in
1966 ontving toen hij
de Culturele Prijs van
Drenthe ontving. (Foto:
Frans de Vries)

Ravenswoud-
'Neolithicum'.
Vermaning verkocht
deze artefacten aan
het Fries Museum. In
Hoofdstuk 9 zullen we
zien dat de geslepen
bijlen uit deze collectie
uitzonderlijke rode
slijpsporen vertonen.
Rechtsmidden
en -onder: de vijf
uitzonderlijke grote
pijlpunten van
Ravenswoud. Zie ook
de Hoofdstukken 9
en 14. (Foto: Frans de
Vries)



Hoogersmilde A en B

HOOFDSTUK 3

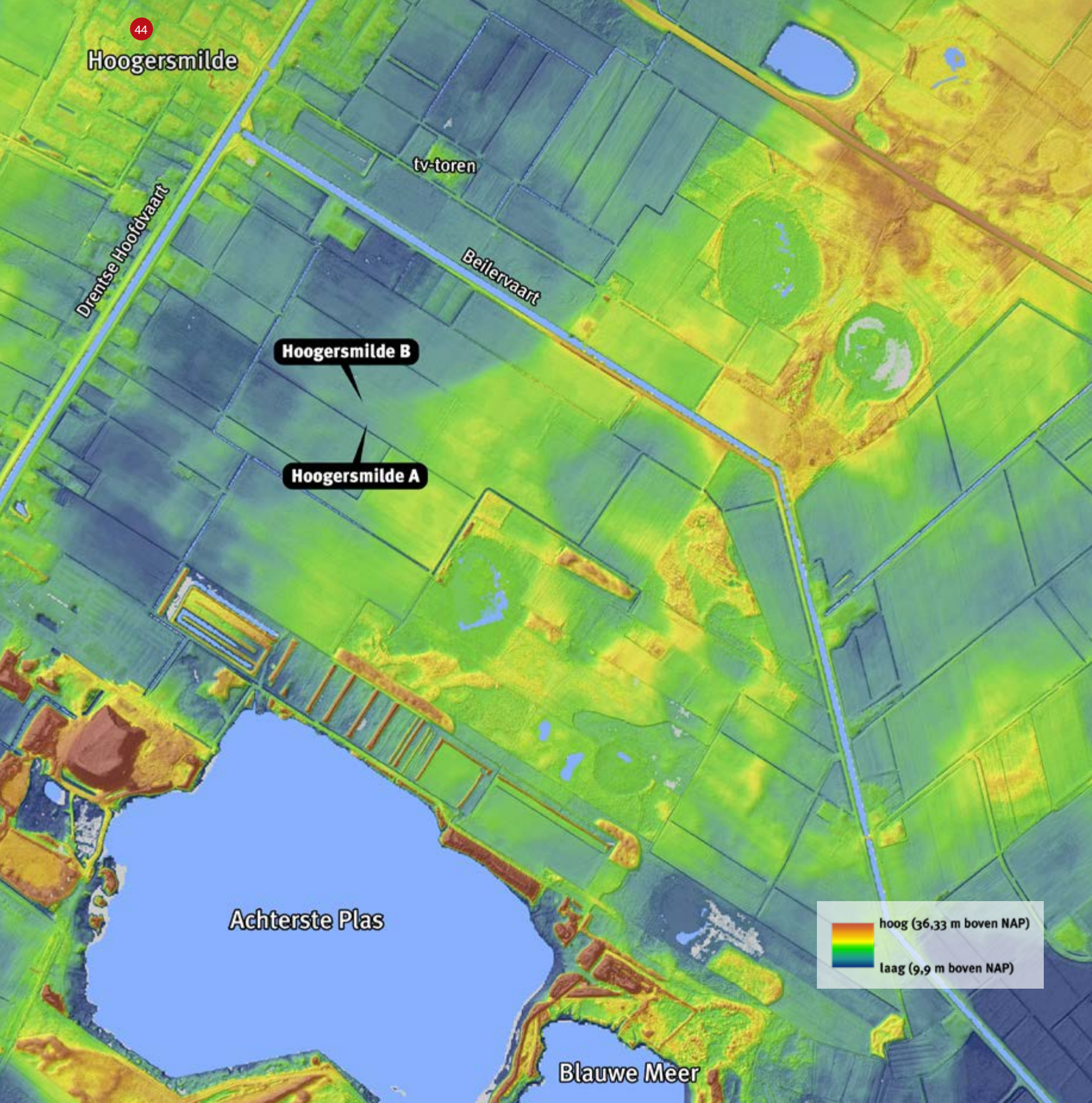
De locaties van de beide Hoogersmildevindplaatsen (HA en HB) van Tjerk Vermaning aangegeven op een hoogtekartaart (AHN3). Beide vindplaatsen liggen op een flauwe helling die afloopt richting de Drentse Hoofdvaart. Ongeveer 800 meter ten zuiden van de vindplaatsen ligt het voormalige zandzuiggat het Blauwe Meer. Daarnaast de Achterste Plas waar nu het kalkzandsteenbedrijf Calduran zand wint. We zullen beide plassen in dit boek vaker tegenkomen. (Kaart: Ruut Wegman)

Zoals eerder opgemerkt is ons onderzoek vooral op Hoogersmilde (HA en HB) gericht. We gaan in dit hoofdstuk in op de ligging van deze twee vindplaatsen in het landschap en op de lokale geologische omstandigheden. Ook geven we een korte beschrijving van de artefacten en de vondstconcentraties van HA en HB. De inhoud van dit hoofdstuk en met name de beschrijving van de sedimenten in de bodem vormt de basis om in Hoofdstuk 7 vast te kunnen stellen of de afwezig-

heid van verweringsverschijnselen en de aanwezigheid van unieke oppervlakteverschijnselen op de V-artefacten past bij deze sedimenten en de lokale verweringsgeschiedenis.

3.1 LIGGING EN GEOLOGIE VAN HA EN HB

De vindplaatsen HA en HB bevinden zich ongeveer 700 meter ten oosten van de Drentse Hoofdvaart en circa 650 meter zuidwestelijk van de televisie-



Topografische kaart van de omgeving van HA en HB. (Kaart: Google Earth)



▣ Een slijpplaatje van een Vermaning-artefact van Eemster (reg. nr. 1986 IV; zie de foto hieronder). Deze is gemonteerd in een microscoopglasje. Voor ons onderzoek zijn vele honderden slijpplaatjes uit artefacten gezaagd. Deze zijn vervolgens zó dun geslepen dat het licht er doorheen kan vallen en met een lichtmicroscop vast te stellen is of het artefact ondermeer ijzer uit de bodem opgenomen heeft. (Foto's: Frans de Vries)



op laatstgenoemde stukken echter in sterkere mate vanwege de hogere ouderdom. Ook gaan we na welke vormen van verwerking voorkomen op zowel de bewerkte als de natuurlijke vlakken van de H-artefacten (en andere Vermaning-artefacten).

Onze aanpak is enigszins vergelijkbaar met het onderzoek van Stapert in de jaren 1970, maar er zijn belangrijke verschillen. Ten eerste zijn onze waarnemingen gedetailleerder waardoor we niet eerder geïdentificeerde verschijnselen (of het

ontbreken ervan) op de V-artefacten konden vaststellen. Ten tweede leverde ons onderzoek nieuwe ideeën op. En de inzet van nieuwe of verbeterde methoden en technieken, zoals het onderzoek van slijpplaatjes (zeer dunne doorsnedes van in dit geval vuurstenen) en het uitvoeren van elementenanalyses (XRF en SEM/EDX), zorgde voor nieuwe kennis. Het derde punt betreft de steekproef van de onderzochte artefacten. In dit onderzoek hebben we meer V-artefacten onderzocht dan Stapert, zoals artefacten uit de Eemster- en Hijken-collecties en diverse losse vondsten uit de collectie Vermaning.

Bij de uitvoering van de eerste onderzoekslin hebben we alle bewerkte en natuurlijke vlakken van de V-artefacten onderzocht op aan- of afwezigheid van oppervlakteverschijnselen en natuurlijke oppervlakteveranderingen. Hierbij is vooral gebruik gemaakt van diverse (stereo)microscopen met vergrotingen tot ongeveer 600 maal. In enkele gevallen is gebruik gemaakt van een Scanning Elektronenmicroscop (SEM) bij TNO in Utrecht (type Tescan-Mira). Deze SEM kan tot 100.000 maal vergroten. Ook hebben we met deze SEM de elementensamenstelling van artificiële en natuurlijke vlakken van artefacten vastgesteld, zoals het gehalte aan ijzer.



▣ De Scanning Electron Microscope (SEM) van TNO Utrecht die we ondermeer gebruikt hebben om vast te stellen of de Vermaning-artefacten sporen van de tand des tijds laten zien. Mede-auteurs Lammert Postma (L) en Jan Timmer in actie. (Foto: Frans de Vries)

Hoe ziet onverweerde vuursteen er uit?

De centrale vraag in dit boek is of de V-artefacten verweerd of onverweerd zijn. Met andere woorden: zijn er sporen van de tand des tijds op deze artefacten te zien? Het is daarom van belang om vast te stellen hoe vuursteenoppervlakken er uitzien die versgeslagen en dus onverweerd zijn. Zo is vast te stellen welke veranderingen de artefacten hebben ondergaan in de bodem en wellicht of een eigentijdse vervalser een artefact heeft gemaakt en deze vervolgens bewerkt heeft, bijvoorbeeld door polijsting.

Door een scherp van de rand van een artefact te slaan is de verse vuursteen nader te bekijken. Een vers vuursteenoppervlak oogt met het blote oog altijd dof, dus niet glanzend. Bij fijnkorrelige vuursteensoorten is dit minder het geval: verse vlakken zijn dan licht glanzend. Hoe grofkorreliger de vuursteen is, des te doffer de oppervlakken zijn.

Bekijken we verse vuursteen met een lichtmicroscop, dan valt de ruwheid op: er is altijd veel hoogteverschil te zien en de toppen en randen zijn scherp. Er is geen enkele afronding aanwezig. Op onderstaande microscopfoto is een vers, ruw vlak op een Vermaning-artefact uit Hijken (reg. nr. H87) afgebeeld. In dit boek zullen we vele foto's laten zien waarop deze ruwheid en dofheid niet meer aanwezig is, ofwel door natuurlijke verwerking, ofwel door slijping/polijsting door de mens.

0,01 mm



▣ Windlak op kling nr. 18 van de Neanderthalervindplaats Peest (Dr.). Rechts de macrofoto gemaakt in zone 1. Kenmerkend voor windlak zijn de sterke afrondingen, de tamelijk intense glans en de vele putjes. (Foto's: Frans de Vries)



▣ Vuistbijl met nummer 33 van de vindplaats Peest – Microscopfoto van windlak gemaakt in zone 2. Er zijn veel kraters en zeer kleine putjes en gaatjes te zien, waarschijnlijk (deels) veroorzaakt door oplossing van vuursteenbestanddelen. Rechts is een oude vorstscneur zichtbaar. (Foto's: Frans de Vries)

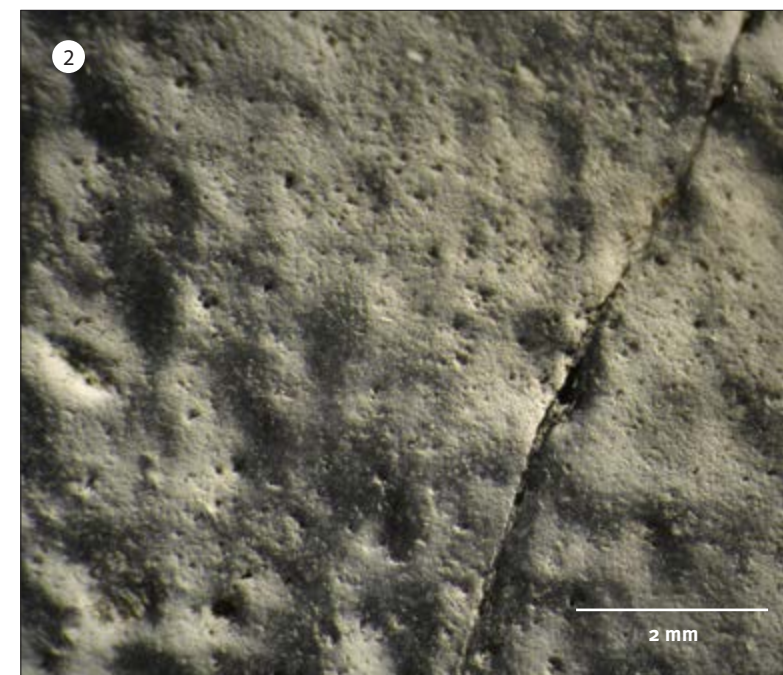
Van enkele V-artefacten, enkele onomstreden Neanderthaler-artefacten en jongere artefacten hebben we slijpplaatjes gemaakt. Dit zijn zeer dunne plakjes, in dikte variërend van 30 micron tot 0,2 mm. Ze zijn gemaakt van een dikker segment dat van het vuurstenen artefact gezaagd is en vervolgens door slijping en polijsting zó dun is gemaakt dat het doorzichtig wordt. Vervolgens onderzochten we de slijpplaatjes met een lichtmicroscop om vast te stellen of bepaalde elementen, zoals ijzer, in de artificiële vlakken zijn binnengedrongen. De slijpplaatjes zijn ook gebruikt voor bovengenoemde elementenanalyse bij TNO in Utrecht.

4.2 VERWERINGSVERSCHEIJNSELEN OP DE V-ARTEFACTEN?

In deze paragraaf bespreken we de verweringsverschijnselen die voorkomen op steentijd-artefacten afkomstig van het Fries-Drents Plateau. Het gaat daarbij om verweringsfenomenen op zowel Neanderthaler-artefacten als ook op jongere artefacten. De hamvraag is uiteraard: zijn deze verweringsverschijnselen ook op de bewerkte vlakken van de H-artefacten te vinden? Dat verwachten we namelijk wel omdat we ervan uitgaan dat het – indien authentiek – middenpaleolithische artefacten betreffen. We beschrijven allereerst steeds de actuele kennis over alle verweringsverschijnselen. Vervolgens stellen we vast of deze verschijnselen aanwezig zijn op of in de V-artefacten. Als dat niet het geval is, is er sprake van een afwijking, gegeven de actuele kennis. Er is dan sprake van een verwachting die niet uitkomt. We noemen zo'n afwijking ook wel een 'anomalie'. Het zal blijken dat anomalieën inderdaad optreden. In de Hoofdstukken 7, 8 en 9 onderzoeken we hoe we deze kunnen verklaren.

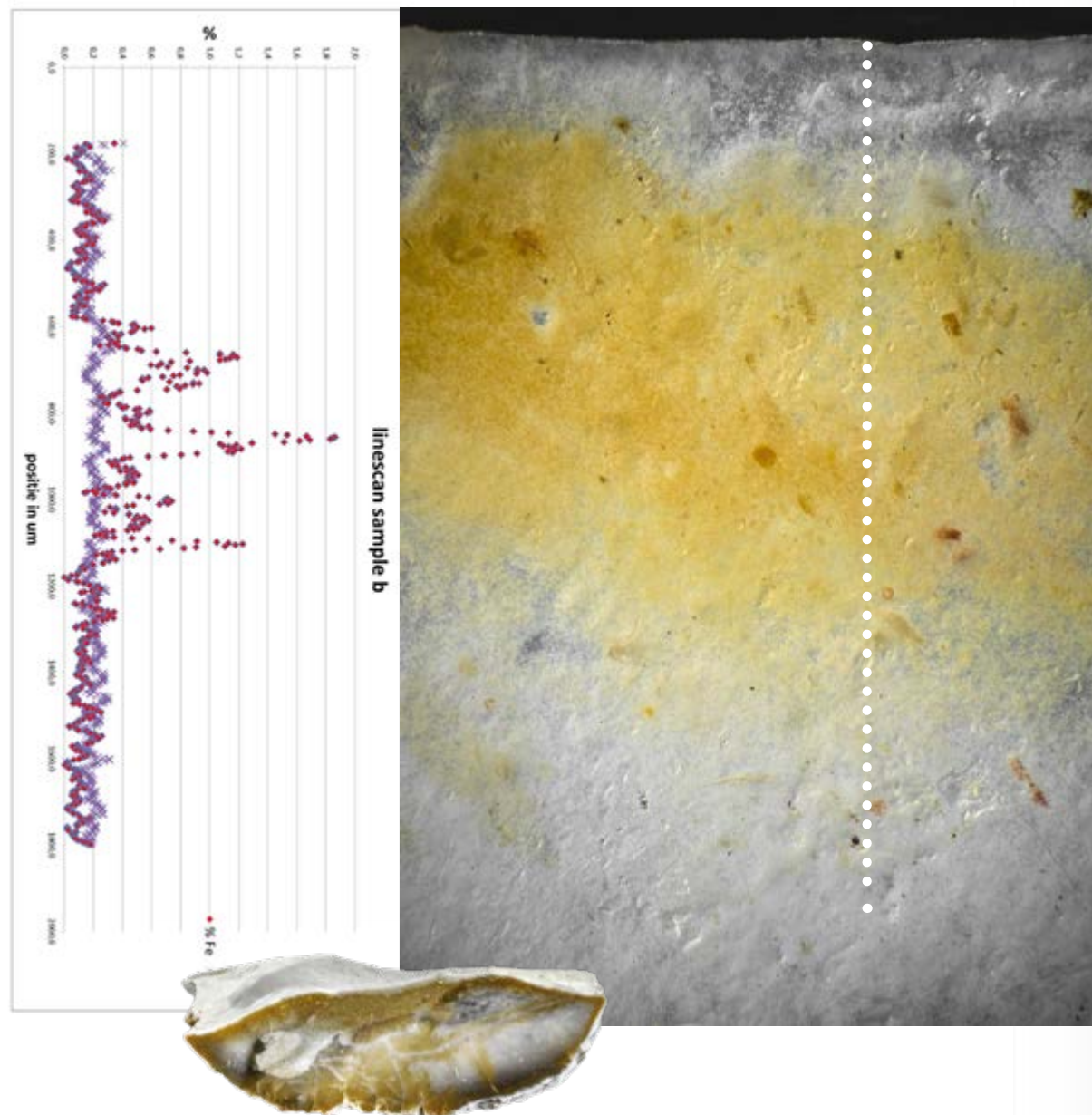
4.2.1 Windlak

We beginnen met een beschrijving van twee verweringsverschijnselen die ervoor zorgen dat verse, dof vuursteenoppervlakken na verloop van tijd een hogere glans krijgen. We doelen op windlak en glanspatina (zie hierna), fenomenen die



de lichtmicroscop was bij Neanderthaler-artefacten vlak onder het oppervlak steeds een duidelijke bruine zone te zien, die parallel aan het oppervlak loopt. Ook bij de drie jongere artefacten was met de lichtmicroscop ijzerinfiltratie te zien op de slijpplaatjes, maar altijd minder intensief dan bij de Neanderthaler-artefacten (De Vries e.a. 2012).

We hebben uiteraard onderzocht of de bruine zones vlak onder het vuursteenoppervlak daadwerkelijk extra ijzer bevatten en na EDX-metingen bij TNO Utrecht bleek dat inderdaad het geval te zijn (De Vries e.a. 2012). In Tabel 2 staan de resultaten van deze EDX-metingen op een rij. Te zien is dat bij de lijnscans soms tot 0,7% ijzer in de bruine



❑ Een doorgezaagde middenpaleolithische kern uit Zeijen (Dr.) – Onder de witte patina is een duidelijke bruine zone aanwezig. Om vast te stellen waaruit deze zone bestaat hebben we een lijnscan uitgevoerd met de elektronenmicroscop van TNO-Utrecht. De witte stippellijn op de foto rechts geeft de positie van de lijnscan aan. De resultaten van deze scan zijn in de grafiek links afgebeeld (rode curve). Uit al onze analyses blijkt dat bruine zones met ijzeraanrijking samenhangen. (Grafiek: TNO Utrecht/Jan Timmner, foto's: Frans de Vries)

❑ Mede-auteur Jan Timmner plaatst een fragment van een V-artefact in de elektronenmicroscop voor ondermeer een ijzermeting. (Foto: Frans de Vries)





4.3 NEANDERTHALER-ARTEFACTEN UIT DE BUURT

Interessant voor ons onderzoek is de vraag of in de buurt van HA en HB middenpaleolithen gevonden zijn. Als dat het geval is, kunnen we immers de verwerking van deze vergelijken met de V-artefacten. Ze zijn er inderdaad. In totaal gaat het om vier exemplaren. De verwerkingverschijnselen die ontbreken bij de V-artefacten, zoals windlak en ijzerinfiltratie, zijn wel te zien op de 'vier van Smilde'. Verder zijn de heel specifieke sporen die de H-artefacten zo kenmerken en die we in Hoofdstuk 5 bespreken, afwezig op deze vier Neanderthalerartefacten.

De dichtbijzijnde paleolithische vondst is een sterk verweerde kling gevonden door amateur-ar-

cheoloog Willem Reek (Steenwijk). Hij ontdekte het artefact in de jaren zeventig van de vorige eeuw op de akker waar ook HA en HB zich bevinden (Niekus e.a. 2020). Deze kling is gewindlakt, gepaard gaand met vele putjes in het oppervlak, en vertoont verder ijzerinfiltratie, ijzeraanhechting, krassen en drukkegels (zie afb. p. 103).

Een kleine 4 km ten noorden van HA en HB vond Sigrid Wolf een middenpaleolithische schrabber (Niekus e.a. 2020). Op dit werktuig zijn ondermeer windlak en ijzerinfiltratie zichtbaar.

En dan is er nog een top van een vuistbijl met een ingesloten zee-egel. Tjerk Vermaning vond deze in de steenhopen bij de toenmalige aardappelmeelfabriek Scholten in Smilde. Volgens opgave van

▲ Een drukkegel met centrale beschadiging op de vuistbijl van de Steenwijkerkampen bij Steenwijk (Ov.). Ook hier zijn weer krassen met een gevarieerd uiterlijk aanwezig. Drukkegels ontbreken opvallend genoeg op de V-artefacten. (Foto: Frans de Vries)



Tjerk Vermaning bleek uit navraag dat dit vuistbijlfragment afkomstig moest zijn uit Bovensmilde – weer wat verder verwijderd van de Hoogersmildelocaties dus. Dit restant van een werktuig laat ook de 'Neanderthaltijdverwerking'

zien, waaronder windlak en bruine patina (Stapert 1985). Dezelfde sterke verwerking is aanwezig op een grote middenpaleolithische afslag die afkomstig is van een akker aan de Witterweg in Bovensmilde. De vinder is wijlen Dick Achterop.

▲ De paleolithische kling die Willem Reek in de jaren 1970 in Hoogersmilde vond. De vindplaats ligt bijna bovenop HA en HB. Deze kling laat, in tegenstelling tot de V-artefacten, een breed scala aan vereringsverschijnselen zien. (Foto's: Frans de Vries)

sterker glanzen dan de grofkorrelige soorten. Tevens zagen we dat de glans bij fijn- en grofkorrelige vuursteensoorten op de hogere delen het sterkst is. Soms zijn echter kleine plekje te zien die nog sterker glanzen. Deze zijn meestal niet groter dan enkele millimeters in doorsnede. Deze zones hebben in zeldzame gevallen zo'n sterke, spiegelende glans dat ze oppervlakkig bekeken enigzins op het natuurlijk verweringsverschijnsel frictieglans lijken. Deze hoogglansplekjes zijn met het blote oog goed te zien. Maar meestal gaat het

om plekje die minder intens glanzen en zonder gebruik van loep of microscoop amper opvallen. Beide varianten hebben gemeen dat kijkend door de microscoop het altijd gaat om minieme, perfect vlakke locaties op de hoogst gelegen delen van de V-artefacten. We noemen ze vanwege hun opvallende vlakheid 'H-glansplateaus'.

Wouters meent dat het bij deze glansplekken op de V-artefacten inderdaad om frictieglans gaat en heeft meerdere foto's van het



1 De Leemdijsbijl laat op de toppen van drie dichtbij elkaar liggende slaggolven drie hoogglansplekjes zien. Wouters (1979) meent ten onrechte dat het om het verweringsverschijnsel frictieglans gaat. Door de microscoop – bij zeer sterke vergroting – zijn binnen de glanszones zeer kleine parallelle krasjes te zien. We noemen deze glansplekjes 'H-glansplateaus'. (Foto's: Frans de Vries)



1 Een H-glansplateau op Hoogersmilde-vuistbijl 48 – Een opvallend vlak glansplekje bovenop een korrelrib met veel frictieputjes. Ook dit vlakke plekje is geen frictieglans. Opvallend is dat in dit hoogglansplekje geen microkrasjes te zien zijn. Op de volgende pagina is een sterkere vergroting afgebeeld van een deel van het glansplekje (foto 2). (Foto's: Frans de Vries)

verschijnsel gepubliceerd. Maar steeds gaat het om glansplekken die zich op ribben en toppen van slaggolven bevinden, zoals op de Leemdijsbijl (zie p. 126). Volgens Wouters (1979) bewijst de aanwezigheid van deze 'frictieglans' dat de Leemdijsbijl een authentieke middenpaleolithische vuistbijl is. Ook deze glansplek bevindt zich op een hoger gelegen locatie, namelijk op de toppen van drie dichtbij elkaar liggende slaggolven.

Maar gaat het in deze gevallen om frictieglans?³ Zeker niet, in geen van deze gevallen. Het voorkomen van frictieglans is namelijk niet reliëfafhankelijk. Frictieglans is altijd willekeurig over steenoppervlakken verspreid en is niet alleen op de hogere delen aanwezig, dit in tegenstelling tot de glansplekjes op de V-artefacten.



³ Frictieglans is een natuurlijk verweringsverschijnsel dat meestal bestaat uit kleine zones met een zeer hoge glans. Het komt zowel op geofacten als artefacten voor. Het is te vinden op steentijdartefacten uit alle perioden en heeft een willekeurige verspreiding op de steenoppervlakken, dit in tegenstelling tot de H-glansplateaus die op de V-artefacten voorkomen. Hoe frictieglans ontstaat is niet echt duidelijk.

Daarnaast ziet frictieglans er door de microscoop anders uit dan de glansplekjes op de V-artefacten. Laatstgenoemde plekjes zijn geheel vlak en niet hol zoals bij frictieglans. Op de bodem van frictieglanszones zijn door de microscoop nagenoeg altijd kleine ronde of langgerekte parallelle putjes of groeven te zien. Deze zijn nooit aanwezig in de glansplekjes op de V-artefacten. Voorts hebben ze in tegenstelling tot frictieglans scherpe grenzen (zie hieronder en p. 129 boven).

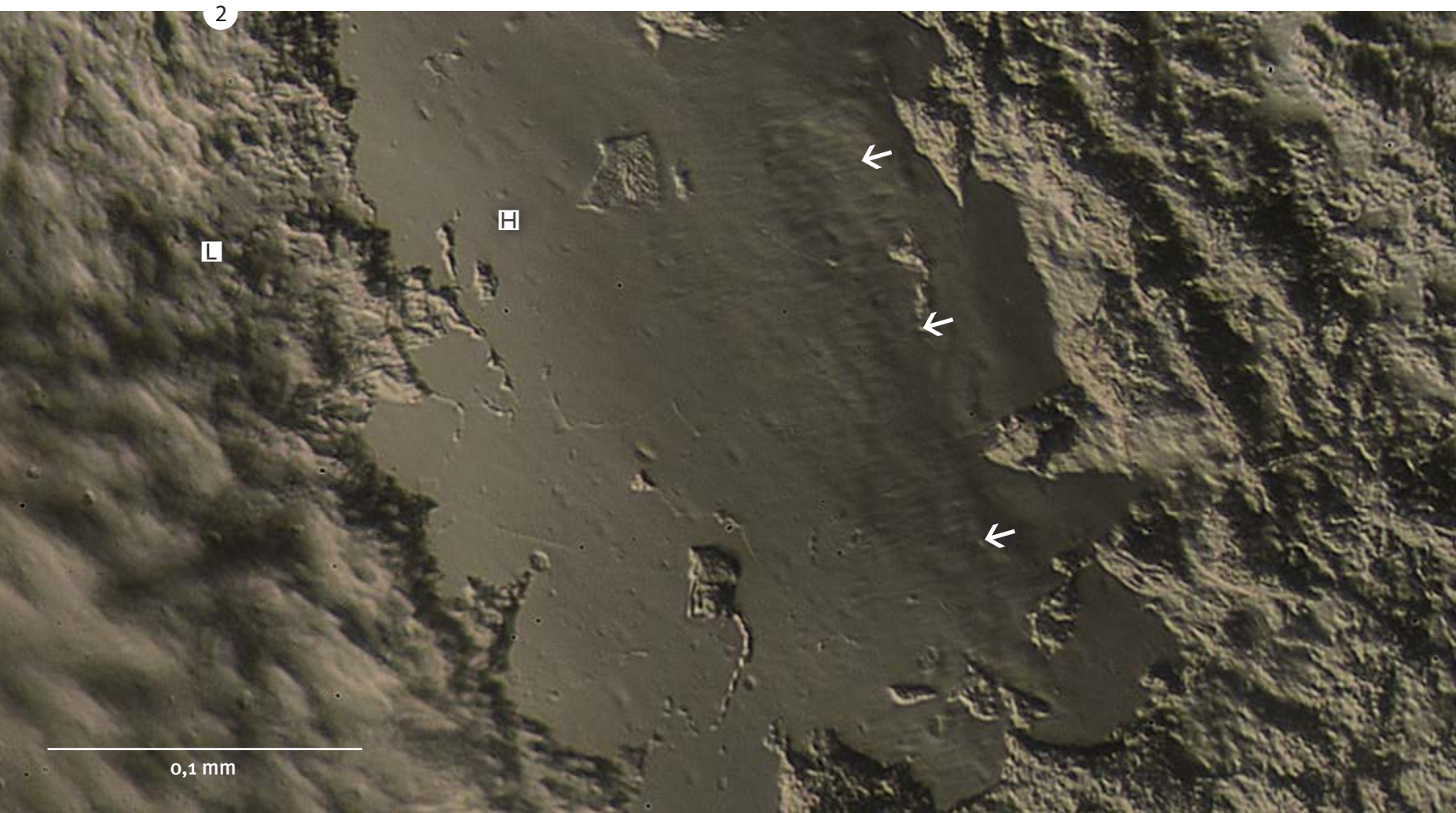
5.7 CONCLUSIES HOOFDSTUK 5

We concludeerden in Hoofdstuk 4 dat de Verma-ning-artefacten geen enkel verweringsverschijnsel laten zien. Dit terwijl gezien de geologische situatie op HA en HB dit wel te verwachten is. Een anomalie dus die om verklaring vraagt. In dit hoofdstuk blijkt dat op deze artefacten wel

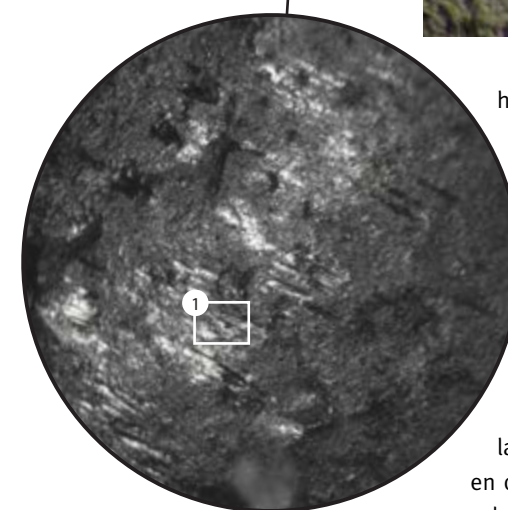
afwijkende sporen aanwezig zijn die we als Hoogersmilde-verschijnselen (H-verschijnselen) benoemd hebben. Ook deze bijzondere verschijnselen vormen een anomalie. Deze afwijkingen ten opzichte van het actuele kennis bestand vragen om een verklaring die we in de Hoofdstukken 7 t/m 9 bespreken.

Kenmerkend voor de V-artefacten is dat het reliëf van het oppervlak alles bepalend is voor de intensiteit van alle H-verschijnselen: hogere delen zoals ribben en slaggolven zijn altijd sterker aangetast en in de diepste en krappe dalen en holtes is geen van deze fenomenen aanwezig. Voorts is het dieptebereik van het slijpmedium miniem geweest: een hoogteverschil van bijvoorbeeld 1 mm tussen een hoog deel en een lagere gelegen traject levert al een enorm verschil op. Het slijpmedium heeft ongeveer in één vlak gewerkt en heeft

Hoogersmilde-vuistbijl 48 – Een nog sterkere vergroting van het hoogglansplekje dat op de vorige pagina afgebeeld is. Ook nu valt de sterke gladheid van het oppervlak op. Bij de witte pijl zijn vaag parallelle lijntjes te zien die wat moeilijker te duiden zijn. Het kunnen microkrasjes zijn, zoals op de Leemdijkbijl, maar het kan ook gaan om een of meer nagenoeg geheel weggepolijste lamelkras(sen). Opvallend is verder de scherpe rand van deze hoogglansplek. (Foto: Frans de Vries)



Zo ziet het natuurlijke verweringsverschijnsel frictieglans er uit. In dit geval op de ventrale zijde van een mesolithische of neolithische afslag gevonden in het Witterveld bij Bovensmilde (Dr.). De frictieglansplekjes komen hier zowel in de dalen tussen de slaggolven als bovenop de slaggolven voor. De grote microscoopfoto (1) laat zien dat in de gladde zones langgerekte groeven aanwezig zijn. (Foto: Frans de Vries)



het reliëf van de artefacten dus zeer beperkt kunnen volgen. Het reliëf bepaalde ook waar welke H-verschijnselen zijn ontstaan: korrelafroning is alleen op de hoogste (en in zijaanzicht scherpste) zones van ribben en slaggolven te zien. Ook frictieputjes en H-glansplateaus zijn op deze hoogste gebieden te zien. Laatstgenoemde verschijnselen zijn ook aanwezig in de lagere delen zoals op flanken van ribben en op slaggolven. Dit zijn ook de gebieden waar de lamelkrassen voorkomen.

Het lijkt er op dat de mate van wrijving (frictie) bepalend is geweest waarbij de hoogste en de puntigste delen – een rib is meestal in zijaanzicht puntiger dan een slaggolf – de sterkste frictie en



beschadiging hebben opgelopen. Vooral de korrelige 'onthoofding' van de ribben is daar een uiting van. Ook het rafelige karakter van deze scherpe grenzen is opmerkelijk; het gaat om bressen die veroorzaakt zijn door de slijpende korrels. Ook deze slijpbressen zijn opvallend genoeg nogal uniform qua grootte en onderlinge afstand. Op randen met scherpere hoeken zijn de slijpbressen altijd duidelijker ontwikkeld.

Bijzonder opmerkelijk is dat de randen van de H-verschijnselen vaak volledig scherp en onaangedaan zijn. Dit is vooral het geval bij korrelribben, frictieputjes en H-glansplateaus. Dit onderstreept onze conclusie in Hoofdstuk 4 dat de V-artefacten geen enkele verwerking hebben ondergaan. In zeldzame gevallen is er wel sprake van enige afronding van randen; deze hangen altijd samen

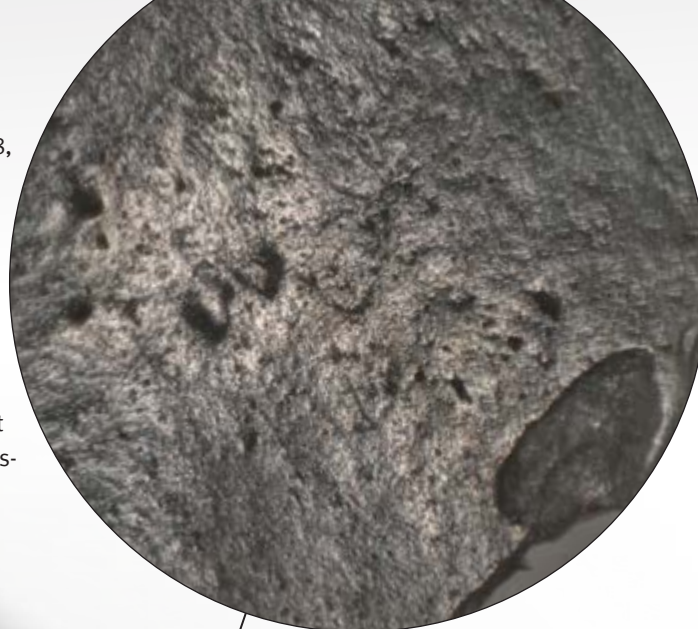
duct dat geen enkel artificieel kenmerk heeft; ook een pseudoartefact dus (Afb. 6).

En dan zijn er nog drie artefacten die Wouters aan Nelissen gaf: Ac, Ad en Ae. In Ae (Afb. 7 op p. 303) ziet Wouters een spits (zie tekening). Het is zeker een artefact, maar de retouche die Wouters tekende is in werkelijkheid minimaal. Een determinatie als spits is daarom niet echt gerechtvaardigd. Het is waarschijnlijk wel een authentiek artefact (mond. meded. Frans de Vries na microscopisch onderzoek).



Afb. 6

St. Geertruid-De Hej, code Ab. Volgens Wouters is ook dit een steelspits van de Ahrensburgcultuur (zie de tekening links). Maar ook nu is er geen enkel kenmerk dat op een artefact wijst. Tevens is de verwerking van deze steen veel te intensief om een Ahrensburg-artefact te kunnen zijn. Net zoals op het eerder besproken pseudoartefact Aa is op Ab bijvoorbeeld windlak aanwezig (zie de vergroting hierboven), een verweringsverschijnsel dat niet op Ahrensburg-artefacten voorkomt. Deze steen is op de foto vergroot weergegeven. (Foto's: Frans de Vries)



Dat ligt anders bij steen Ac (Afb. 8, p. 304). Dit is wel een spits, een fragment ervan. Ook hier geen reden om te twifelen aan de echtheid van dit stuk (mond. meded. Frans de Vries na microscopisch onderzoek, Afb. 12 en 13 op p. 307), maar deze is – in tegenstelling tot wat Wouters stelt – niet kenmerkend voor alleen de Ahrensburgcultuur.



Afb. 7

St. Geertruid-De Hej, code Ae. Met de tekening van dit artefact suggereerde Wouters dat dit een zogenaamde B-spits is. Dit type spits is niet alleen karakteristiek voor de Ahrensburgcultuur. Maar het is zelfs zeer de vraag of je dit artefact wel een spits kunt noemen, omdat de retouche erg minimaal is; veel minimaler dan Wouters op zijn tekening aangeeft. Er is overigens twijfel over de echtheid van dit artefact (mondelijke mededeling Frans de Vries na microscopisch onderzoek). Het artefact is op deze foto vergroot weergegeven. (Foto's: Frans de Vries)

Ten slotte de steen met de code 'Ad' (zie Afb. 9 op p. 305). De glans op dit artefact is geen glanspatina zoals altijd aanwezig op steentijdartefacten (zie Hoofdstuk 4). Glans is wel aanwezig op dit artefact, maar deze is kunstmatig aangebracht. Het gaat om een recent gemaakte afslag die licht gepolijst is. Dit wijst op artefactvervalsing (Afb. 10 en 11 op p. 306; mond. meded. Frans de Vries na microscopisch onderzoek).

2. St. Geertruid-De Kaap En ten slotte het derde voorbeeld van vindplaatsverrijking, vindplaatsvervalsing dus, door Wouters: de vindplaats St. Geertruid-De Kaap. Wouters gaf meer dan tien werktuigen (geen gewone artefacten dus) cadeau aan Nelissen die volgens Wouters afkomstig waren van deze vindplaats. Op deze geplante werktuigen is ook de publicatie van Wouters gebaseerd.